

що О. Новицький телеграфував І.А. Часовникову. У той самий час ВУАК звернувся до доцента Харківського університету Миколи Карловича Фукса та директора Вовчанського окружного музею Харківської губернії В.О. Бабенка з проханням виїхати до Артемівська.

6 жовтня 1928 р. І.А. Часовников надіслав майже панічного листа до ВУАК: «Переведено 500 крб. 24 вересня, досі не одержано повідомлення про це (...) Ваше відношення до нашої справи загрожує скасуванням роботи». Та ще й фінконтроль «тиснув»...

10 жовтня О. Новицький телеграфував до Артемівська, що «умови прийнято, гроші не одержано, дослідника призначено». 8 жовтня В.О. Бабенко з Вовчанська писав: «Якщо є у вас відомости про міста, де знаходяться пам'ятки стародавньої культури на Артемівщині, прошу мене повідомити. Маю провадити дослід пор. Донцю від м. Слов'янська на р. Торцю до Слов'яносербська в межах Артемівщини (...) мало остається часу у жовтні місяці». В.О. Бабенко просив терміново надіслати йому «Відкритого листа» та кошти, що надійшли з Артемівська. Вже 11 жовтня йому було надано Мандат ВУАКу («Відкритий лист») та повідомлено Артемівському музею про завдання «виявляти станції кам'яної доби та салтівської культури». І.А. Часовникову запропо-

новано «взяти участь у цих розкопках як практиканту Артемівського музею».

«Грім ударив» 14 жовтня, коли І.А. Часовников дізнався, що «на жаль, на превеликий жаль, за-критий кредит, дозвіл на перевод (...) за браком грошей не було виконано. На той час мене було призначено в командировку. Казчастина не зробила переказу і мене не повідомила (...) але музей не кидає цієї справи і повесні зробить вам переказ».

Вибачатися перед В.О. Бабенком довелося не лише І.А. Часовникову, Голові ВУАК, а й академіку О. Новицькому: «ВУАК просить пробачити за турботи, які завдав вам (...) не відмовтеся провести проектовані розкопи на Артемівщині навесні року 1929».

Більше в Архіві ВУАК відомостей про будь-які розкопки у 1920—1930-х рр. Артемівського музею немає.

Не зрозуміло, що робив у Д.І. Яворницького директор Артемівського музею І.А. Часовников (за даними І.Ф. Ковальнової). У документі з Архіву Дніпрогесівської експедиції, що має назву «Персональний склад експедиції — 54 чол. за увесь час» прізвище І.А. Часовникова відсутнє серед с. н. с., м. н. с., асистентів, серед тих учених і музейників, які «брали персональну участь в роботах експедиції».

Одержано 03.08.2006

Російський Історичний музей, відділ писемних джерел. Ф. 431. Од. зб. 438.

НА ІА НАНУ. Ф. ВУАК — Сп. 114.

НА ІА НАНУ. Ф. Д.І. Яворницького.

С.А. Скорий, В.І. Полтавець, В.В. Кропотов, С.Ф. Павлова

ЮВІЛЕЙНА КОНФЕРЕНЦІЯ «РАННІЙ ЗАЛІЗНИЙ ВІК ЄВРАЗІЇ: ДО 100-річчя ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ О.І. ТЕРЕНОЖКІНА»

У 2007 р. виповнилося 100 років від дня народження видатного археолога, доктора історичних наук, професора, заслуженого діяча науки, лауреата Державної премії УРСР, фундатора української школи археології раннього залізного віку Олексія Івановича Тереножкіна (1907—1981). Саме цій знаменній події у вітчизняній науці було присвячено Міжнародну конференцію, під-

готовлену Інститутом археології НАН України та Національним історико-культурним заповідником «Чигирин», що відбулася 16—19 травня цього року в м. Чигирин Черкаської обл.

Оргкомітетом конференції (до складу якого увійшли як представники дирекції Інституту археології та Національного історико-культурного заповідника «Чигирин», так і співробітники відділу археології раннього залізного віку ІА НАН України) протягом року було здійснено важливий комплекс підготовчих заходів. Крім членів оргко-

© С.А. СКОРИЙ, В.І. ПОЛТАВЕЦЬ,
В.В. КРОПОТОВ, С.Ф. ПАВЛОВА, 2007

Виступ директора Інституту археології НАН України академіка П.П. Толочка (фото Ю.В. Болтрика)

мітету, у підготовці конференції взяли участь інші співробітники ІА НАН України та Національного історико-культурного заповідника «Чигирин», на базі якого й було проведено конференцію.

З нагоди конференції на високому поліграфічному рівні було видано дві книги: матеріали Між-народної наукової конференції «Ранній залізний вік Євразії: до 100-річчя від дня народження О.І. Тереножкіна» (обсяг 23,4 друк. арк.) та «Із життя Алексея Тереножкина» (обсяг 5,2 друк. арк.), що поглиблює наші знання не лише про видатного вченого й цікаву людину, а й про історію археологічної науки в цілому.

У роботі форуму взяли участь 48 дослідників — представників наукових шкіл чотирьох держав: України (Київ, Одеса, Донецьк, Кам'янець-Подільський, Кіровоград, Чигирин, Чернігів), Росії (Москва, Санкт-Петербург, Новосибірськ, Ростов-на-Дону, Краснодар), Молдови (Кишинів), США (Медісон, Університет Вісконсин), а також син О.І. Тереножкіна — художник-кераміст А.О. Іл-лінський (Київ)*. Програма конференції була дуже насиченою та багатогранною. Уже в перший день (зустріч колег у Києві, 280-кілометровий переїзд до Чигирини та облаштування) учасники мали змогу відвідати музей Богдана Хмельницького Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» та ознайомитися з його експозицією, що містить унікальні експонати доби визвольної війни середини XVII ст.

Наступного дня в конференц-залі Національного історико-культурного заповідника «Чигирин», прикрашеного великим портретом О.І. Тереножкіна, відбулось урочисте відкриття конференції. Її учасники вшанували пам'ять учня Олексія Івановича Тереножкіна, відомого скіфолога, професора Є.В. Черненка, який передчасно пішов із життя минулої зими.

* На жаль, не всі вчені, які подали заявку на участь у конференції, змогли приїхати. Це стосується дослідників із України, Росії, Польщі та Німеччини.

Генеральний директор Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» **В.І. Пол-тавець** розповів про своє знайомство з О.І. Тереножкіним, який свого часу проводив розкопки на Чигиринщині, після чого запропонував обрати президію конференції. До її складу ввійшли директор Інституту археології НАН України, академік **П.П. Толочко**, представники різних наукових шкіл у галузі археології раннього залізного віку — д. і. н. **С.А. Скорий** (Київ, ІА НАН України), д. і. н. **А.Ю. Алексєєв** (Санкт-Петербург, Державний Ермітаж), д. і. н. **І.В. Бру-яко** (Одеса, Археологічний музей НАН України), д. і. н. **О. Левицький** (Кишинів, Інститут культурної спадщини АН Молдови), професор **А.М. Хазанов** (Університет Вісконсин у Медісоні, США), голова Чигиринської районної державної адміністрації **П.М. Литвин**.

Конференцію відкрив академік НАН України **П.П. Толочко**, який у своєму виступі наголосив на провідній ролі О.І. Тереножкіна в розвитку вітчизняної археології та звернув увагу на важливість конференції, що проводиться на його честь. «Час бере своє, — зауважив доповідач, — і з кожним роком залишається все менше учнів Олексія Івановича та людей, які знали його особисто або хоча б іноді бачили, але пам'ять про цю

Виступ д. і. н. А.Ю. Алексєєва (фото Т.В. Рябкової)

На пленарному засіданні конференції (фото Т.В. Рябкової)

видатну людину не повинна піти з ними. Обов'язок нашого покоління — поділитися своїми спогадами про Олексія Івановича з молоддю та передати їй його унікальний науковий досвід. І ця конференція надає нам таку можливість». Петро Петрович пригадав кілька яскравих життєвих ситуацій, у яких Олексій Іванович проявив себе з найкращого боку, розповів про різнобічність особистості, почуття гумору та кмітливість цієї обдарованої і самобутньої людини.

Голова Чигиринської районної державної адміністрації **П.М. Литвин** подякував організаторам та учасникам конференції за виявлену м. Чигирин честь у проведенні такого відповідального заходу. «Чигирин, — наголосив доповідач, — перша козацька столиця України, місто військової слави і центр народного єднання. Тут, як у жодному іншому місці, пам'ятають своїх героїв. Кому, як не нам — чигиринцям, усвідомлювати важливість роботи вчених-істориків, які збирають знання про легендарне минуле України і прославляють подвиги її героїв».

Перед початком наукової частини конференції генеральний директор Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» В.І. Полтавець вручив представникам усіх наукових центрів, що взяли участь у її роботі, та сину О.І. Тереножкіна пам'ятну медаль із зображенням О.І. Тереножкіна, виготовлену відомим скульптором-медальєром В.В. Поповим до ювілею видатного вченого.

Наукова програма конференції складалася з двох тематичних розділів: «Персоналії» (доповіді, присвячені науковій діяльності та сторінкам біографії О.І. Тереножкіна) та «Археологічні пам'ятки й актуальні питання археології раннього заліза».

У першому розділі було представлено дві доповіді.

С.А. Скорий (Київ) в об'ємній доповіді «Алексей Иванович Тереножкин — выдающийся археолог современности» висвітлює сторінки життя та наукової діяльності вченого, приділивши особливу увагу найбільш плідним середньоазійському та українському періодам діяльності вченого, пов'язаним із його найважливішими відкриттями в галузі стародавньої історії Середньої Азії та Східної Європи.

У доповіді **В.В. Отроценка** (Київ) було надано надзвичайно високу оцінку О.І. Тереножкіну як досліднику епохи бронзи в Степовій Україні, показано джерела формування зацікавленості вченого до вивчення старожитностей бронзового віку, що проявилися ще в юності, в період життя Олексія Івановича в Поволжі. На українській землі ним було досліджено принципово важливі пам'ятки епохи бронзи, що дало змогу підтвердити або переглянути низку аспектів щодо питань історії населення того часу.

Зазначені виступи викликали зацікавленість і позитивну оцінку аудиторії.

Доповіді другого розділу (понад 30) було присвячено численним актуальним питанням археології раннього залізного віку. Умовно їх можна розділити на три групи: загальні питання археології раннього залізного віку та історії передскіфського і скіфського періодів (доповіді **А.М. Хазанова** (Медісон, Університет Вісконсин), **С.В. Махортых** (Київ), **О. Левицького** (Кишинів), **С.І. Лук'яшка — І.В. Гриценко** (Ростов-на-Дону), **Ю.Б. Полідовича** (Донецьк), **М.М. Дараган** (Київ)); доповіді переважно інформаційного характеру про окремі пам'ятки або їх групи — нововиявлені або вже давно відомі науці, але недостатньо вивчені (доповіді **А.Ю. Алексеева** (Санкт-Петербург), **Н.М. Бокій** (Кіровоград), **І.В. Бруйко** (Одеса), **Я.П. Гершковича** (Київ), **А.Ф. Гуцала** (Кам'янець-Подільський), **В.В. Кро-**

Учасники конференції у с. Стецівка, біля Чигирина (фото Ю.В. Болтрика)

потова (Київ), *О. Левицького* (Кишинів), *Н.В. Полосьмак* (Новосибірськ), *К.Б. Фірсова* (Москва)); повідомлення, присвячені дослідженню тих чи інших категорій матеріальної культури передскіфського і скіфського часу (матеріали *С.Б. Вальчака* (Москва), *М.Ю. Вахтіної* (Санкт-Петербург), *Ю.А. Виноградова* — *В.П. Никанорова* (Санкт-Петербург), *В.А. Гуцала* (Кам'янець-Подільський), *А.Р. Канторовича* (Москва), *Л.С. Клочко* (Київ), *Е.А. Кравченко* (Київ), *О.Д. Могілова* (Київ), *Б.А. Расва* (Краснодар), *Т.В. Рябкової* (Санкт-Петербург), *І.В. Рукавішнікової* (Москва), *М.А. Чемякіної* (Новосибірськ), *О.Є. Черненко* (Чернігів)).

Другий розділ наукової програми розпочав відомий дослідник кочових спільнот Євразії професор *А.М. Хазанов* доповіддю «Скифское общество в сравнении с обществами других кочевников», присвяченою одному з аспектів його останньої книги «Кочевники и внешний мир» (Алмати, 2000). Доповідач піддав жорсткій критиці пануючий у літературі підхід до вивчення скіфського суспільства як типово іранського. Дослідник спростував наявність у скіфів каст, подібних кастам ахеменідського Ірану. Близькість скіфських племен до інших євразійських кочовиків унаслідок однотипності господарства і циклічності розвитку кочових спільнот дає змогу розглядати структуру скіфського суспільства на прикладі структури суспільства середньовічних кочівників. Детально аргументувавши такий підхід, А.М. Хазанов схарактеризував політичну культуру скіфів.

Доповідь одного з метрів скіфології викликала загальну зацікавленість, що засвідчили численні запитання до автора.

Слід зауважити, що жодна доповідь на конференції не залишилася без уваги. Проте найбільший інтерес становили виступи *С.В. Махортих* «Степи Северного Причерноморья в киммерийскую эпоху», *І.В. Бруяко* «Могильник эпохи среднего гальштата Каргал-III на нижнем Дунае», *А.Ю. Алексеєва* «Келермесские курганы в историческом контексте», *В.В. Кропотова* «О времени появления курганов с «коллективными погребениями» в Предгорном Крыму», а також доповідь *Н.В. Полосьмак* «Исследования кургана хуну в могильнике Нони-ула, Монголия», яка продемонструвала чудову методику вивчення велетенської за розмірами поховальної пам'ятки, на якій, незважаючи на пограбування, збереглися цікаві знахідки.

Наприкінці кожного робочого дня проводилось обговорення заслуханих доповідей. Так, *І.В. Бруяко* відзначив дуже високий рівень презентації матеріалів із курганів Монголії, продемонстрованих Н.В. Полосьмак, позитивно відгукнувся про доповідь А.М. Хазанова і висловив солідарність з М.А. Чемякіною (доповідь «Гвоздевидные подвески ирменской культуры (евразийские паралели)»), яка слідом за О.І. Тереножкіним стверджує, що сибірські знахідки мають більш раннє походження, ніж подібні північнопричорноморські вироби. Про доповідь М.М. Дараган «Погребальные конструкции начала раннего железного века Днепровской Правобережной Лесостепи», присвячену результатам досліджень із застосуванням ГІС-технологій, І.В. Бруяко висловився стриманіше: відзначивши привабливість методики і процедури дослідження, масштабність проведеної роботи,

він був здивований неочікуваною «скромністю» отриманих результатів.

С.А. Скорий дав високу оцінку виступу В.В. Отроценка про О.І. Тереножкіна та позитивний відгук на доповідь С.В. Махортих, звернувши увагу на складність проблеми синхронізації старожитностей черногорівської і новочеркаської груп. На думку дослідника, надзвичайне значення мають нові першокласні археологічні матеріали, наведені в доповідях Н.В. Полосьмак, І.В. Бруяко, В.В. Кропотова, А.Ф. Гуцала («Шутнівецькі кургани»), Б.А. Раєва («Псевдоаттические шлемы в Закубанье»), що розширюють, а часом і суттєво змінюють уявлення про стародавню історію того чи іншого регіону Євразії. Певне значення також має застосування нових підходів до вивчення вже добре відомих пам'яток (доповідь С.Б. Вальчака «Особенности уздечного комплекса из предскифского погребения кургана 256 у с. Камышеваха»). С.А. Скорий позитивно оцінив і повідомлення М.М. Дараган, вказавши на перспективність використання в археології ГІС-методів.

А.М. Хазанов відзначив змістовну й цікаву доповідь молдавського колеги О. Левицького «Культурно-исторические процессы в зоне Северомолдавского плато в VII—VI вв. до н. э.» та новаторську й об'ємну роботу, здійснену М.М. Дараган.

В.В. Отроченко позитивно оцінив доповідь С.В. Махортих, проте зауважив, що білозерську культуру і передскіфські пам'ятки черногорівської та новочеркаської груп (які доповідач вважає кімерійськими) не слід змішувати. Про подібність посуду цих культур не може бути й мови, оскільки для їх виготовлення використовували абсолютно різні технологічні способи.

О.В. Симоненко позитивно відгукнувся про доповідь А.Ю. Алексєєва, відзначивши важливість критики і перегляду археологічних дат за допомогою методу ^{14}C . На його думку, особливий інтерес має курган, розкопаний В.В. Кропотом у Передгірському Криму, де виявлено «колективні поховання» IV ст. до н. е. Цей об'єкт цікавий ще й тим, що його залишило населення, яке пізніше увійшло до складу пізньоскіфської археологічної культури. О.В. Симоненко звернув увагу й на доповідь О.П. Секерської «Лошади эпохи ранних кочевников Анатолии». Однак знахідка дерев'яного предмета з керченського кургану (доповідь Ю.А. Виноградова — В.П. Ніканорова «Деревянная основа седла из керченского кургана второй половины IV в. до н. э.») та її трактування як деталі сідла викликала у дослідника сумніви, які він аргументував.

Питання про використання радіокарбонного методу в археології (доповідь А.Ю. Алексєєва) розглянули **Ю.Б. Полідович** та **О.В. Переводчикова**. Вони відзначили, що датування пам'яток за допомогою цього методу не завжди об'єктивне і здебільшого не збігається з археологічними датами. О.В. Переводчикова підтримала Ю.В. Болтрика і О.Є. Фіалко (доповідь «Бронзовые зеркала в уборе скифских коней») в тому, що деякі металеві нагрудні підвіски збруї скіфських коней дійсно слід розглядати як дзеркала.

Н.О. Гаврилюк наголосила на важливості наведених у низці доповідей нових виразних матеріалів. Разом із тим вона критично сприйняла доповідь Е.А. Кравченко «Керамика поселения кизил-кобинской культуры Альма-Кермен», що нібито підготовлена виключно за матеріалами поселення Уч-Баш. На що доповідачка їй заперечила і зазначила, що за основу її доповіді взято матеріали Альма-Кермена, а кераміку Уч-Баша застосовано лише для аналогій.

Крім насиченої наукової програми учасникам конференції було запропоновано огляд музеїв та експозицій під відкритим небом, що входять до складу Національного історико-культурного заповідника «Чигирин», та низку інших культурних заходів. Учасники мали можливість оглянути експозицію нещодавно створеного Музею археології Середнього Подніпров'я, в якому представлені культури регіону, відвідати Замкову гору в м. Чигирин, на якій розташовано пам'ятник Б. Хмельницькому та відтворено бастион П. Дорошенка, побувати в с. Суботів, на місці родового маєтку Б. Хмельницького, й оглянути відому Іллінську церкву, де колись було поховано гетьмана. Без сумніву, в учасників конференції (особливо закордонних) залишаться в пам'яті подорожі до етнографічного комплексу «Козацький хутір», розташованого неподалік с. Стецівка Чигиринського р-ну, й урочища Холодний Яр, цікавого своїми археологічними та історичними пам'ятками (Мотронинське городище, курганний могильник скіфського часу, Свято-Троїцька церква у відбудованому й нині діючому жіночому Мотронинському монастирі).

Заключним етапом роботи було ухвалення резолюції конференції та клопотання до Міністерства культури й туризму України щодо присвоєння імені О.І. Тереножкіна Музею Середнього Подніпров'я Національного історико-культурного заповідника «Чигирин» за видатні заслуги цього вченого у дослідженні стародавньої історії України і з нагоди 100-річчя від дня його народження.

Одержано 30.08.2007